

KRYŽIŲ KALNO KULTAS LIETUVOJE IR LENKIJOJE: TAPATUMAI IR SAVITUMAI

Alfonsas Motuzas

ABSTRACT

The article is devoted to the ethnological and the religious culture history research results on the cult of the Hills of Crosses in Lithuania and Poland. It is typical to have still preserved the cult of the Hill of Crosses both in Lithuania and Poland. The Hill of Crosses in Lithuania is not far from the Šiauliai city, while in Poland – it is in Grabarka localities. The research allows us to make the conclusions about the identities (geographical situation, the origin of the cult, the heritage of the religious culture, and rituals), peculiarities (Catholic and Orthodox sanctuaries) and rituals here. The hypothesis was raised that the cult of the Hill of the Crosses in Lithuania and in Poland is a Christian symbol of the fights for religion and freedom.

KEY WORDS: Hills of Crosses, Lithuania, Poland, Šiauliai, Grabarka, the origin of the cult, the heritage of the religious culture, rituals, Catholic and Orthodox sanctuaries, Christian symbol.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiami etnologinių ir religinės kultūros tyrimų duomenys apie Kryžių kalno kulto fenomeną Lietuvoje ir Lenkijoje. Abiejose krikščioniškosios tradicijos šalyse yra žinomi ir maldininkų, ir turistų gausiai lankomi Kryžių kalnai. Lietuvoje – netoli Šiaulių, o Lenkijoje – Grabarkos (Grabarka) apylinkėse. Tyrimų rezultatai leidžia daryti išvadas apie šių objektų tapatumus (geografinė lokalizacija, kulto ištakos, religinės kultūros palikimas bei ritualai), jų skirtumus (katalikų šventvietė Lietuvoje ir stačiatikių – Lenkijoje) bei čia atliekamas religines apeigas. Keliami hipotezė, kad Kryžių kalno fenomenas Lietuvoje ir Lenkijoje simbolizuoja istorinę krikščionybės kovą už religijos laisvę.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Kryžių kalnas, Lietuva, Lenkija, Šiauliai, Grabarka, kulto ištakos, religinės kultūros palikimas, ritualai, katalikų ir stačiatikių šventvietės, krikščionybės simboliai.

*Prof. Habil. Dr. Alfonsas Motuzas, Vytautas Magnus University in Kaunas
Faculty of Catholic Theology, Department of History of Lithuanian Catholic Church
Gimnazijos str. 7, LT-44260 Kaunas, Lithuania
E-mail: a.motuzas@ktf.vdu.lt*

Įvadas

Kryžių kalno kultas šiandien pasaulyje yra žinomas dviejose vietose. Lietuvoje – 12 km į šiaurę nuo Šiaulių miesto, netoli plento į Rygą. Šiandien jis priklauso Šiaulių vyskupijai. Lenkijoje Kryžių kalnas yra Podlaskos žemumos (*Nizina Podlaska*) Grabarkos (*Grabarka*) apylinkėse, tarp Baltstogės (*Białystok*) ir Liublino (*Lublin*), netoli Bugo upės, 20 km nuo Lenkijos–Baltarusijos sienos (žr. žemėlapyje „Kryžių kalnų vietos Lietuvoje ir Lenkijoje“).

Tai dvi nepaprastos, o žmonių nuomone, – paslaptingos bei stebuklingos vietos. Jas lanko žmonės individualiai ir grupėmis, vyksta organizuotos ir neorganizuotos pamaldos. Būtina pabrėžti, kad čia pastatyti kryžiai buvo ir tebėra votyviniai, t. y. paliekami dėkojant ar prašant ko nors (sveikatos, sėkmės, blaivybės, laimingų vedybų ir panašiai), memorialiniai (susiję su žuvusiais, dingusiais, tremtiniais, nuteistais ir panašiai), skirti istoriniams įvykiams, jubiliejams ir kt.

Čia kiekvienas atneštas kryžius turi savo istoriją, žmogiškos kančios Golgotą. Atnešęs čionai kryžių, žmogus atnešė dalį savo vargo, ligos ir širdgėlos. Daug žmonių Kryžių kalną gerbia ne tik kaip religinį objektą, bet ir kaip tautos dvasios, tautiškumo, laisvės simbolį. Gimti šiai simbolikai įtakos turėjo istoriniai, religiniai bei geopolitiniai įvykiai.

Žemėlapis „Kryžių kalnų vietos Lietuvoje ir Lenkijoje“

Tyrimo objektas – Kryžių kalno kultas Lietuvoje ir Lenkijoje. Straipsnio tikslas – atskleisti Kryžių kalno kulto Lenkijoje ir Lietuvoje sąlyčius. Uždaviniai: remiantis tautosakos bei istorijos šaltiniais trumpai pateikti šių objektų Lietuvoje ir Lenkijoje tautosakinę bei istorinę kilmę; iširti ir pristatyti šios maldingos praktikos apeiginius papročius; remiantis surinkta medžiaga atskleisti Lietuvos ir Lenkijos Kryžiaus kelio kulto tapatumus ir savitumus.

Apie Kryžių kalno kultą Lietuvoje ir Lenkijoje žinių nėra daug. Pažymėtina, kad 1885 metais rusų archeologas S. V. Pokrovskis Kryžių kalną Lietuvoje įtraukė į Kauno gubernijos archeologinių paminklų žemėlapi. 1900 m. rugpjūčio 22 d. prie archeologinio šio kalno tyrinėjimo prisilietė lenkų mokslininkas L. Krzywicki. Istorinę Kryžių kalno kilmę 1983 m. pristatė B. Kviklys enciklopedinio leidinio „Lietuvos bažnyčios“ 3 tome (Kviklys 1983), 1993 m. V. Puronas knygoje „Kryžių kalnas“ (Puronas 1993), 1999 m. kunigas R. G. Skrinkas knygoje „Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas“ (Skrinkas 1999), prof. Vytenis Rimkus straipsnyje „Kryžių kalnas Lietuvos kultūros kontekste“ (Rimkus 1999) bei 2004 m. straipsnio autorius publikacijose: „Muzyka sakralna Góry Krzyży na Litwie: dziedzictwo kultury religijnej Polski czy Litwy?“ (Motuzas 2004a) ir „Kult Góry Krzyży – znakiem walk Polaków i Litwinów o wolność religijną i narodową“ (Motuzas 2004).

Kryžių kalno Grabarkoje bibliografiją taip pat sudaro tik keletas publikacijų. Tai Annos Radziukiewicz studijos „Święta Góra Grabarka“ (Radziukiewicz 1999) ir „Grabarka. Góra krzyży i

modlitwy“ (Radziukiewicz 2001), 2003 m. kunigo Doroteusza Sawiskio daktaro disertacijos „Historia Klasztoru Św. Marty i Marii na Świętej Górze Grabarce ze szczególnym uwzględnieniem miejscowego kultu Chrystusa Zbawiciela“ rankraštis (Sawiski 2003), vienuolio Piotro Pietkiewicziaus parengta maldaknygė „Modlitewnik Prawosławny“ (Modlitewnik...[B.d.]) bei Andrzejaus Lechowskio knyga „Między niewbem a ziemią. Grabarka – Góra Krzyży“ (liet. – „Tarp dangaus ir žemės. Grabarka – Kryžių kalnas“) (Lechowski 2004).

Svarbių duomenų apie maldingos praktikos Kryžių kalne Lietuvoje ir Lenkijoje apeiginius papročius teikia straipsnio autoriaus dalyvautų vasaros lauko ekspedicijų medžiaga (1995–2000 metų... 2003; 2006 metų... 2006).

Ši negausi medžiaga rodo, kad tyrimas yra naujas bei originalus ir kad iki šiol detaliau šių fenomenų niekas nėra lyginęs.

Tyrimo rezultatų hipotezė – Kryžių kalnas Lietuvoje yra katalikiškos, o Lenkijoje – stačiatikiškos religijos kulto vietos, tvirtovės bei jos gynėjų kapai.

Atlikto tyrimo struktūra: lyginamuoju moksliniu metodu pristatyti Kryžių kalno kulto Lietuvoje ir Lenkijoje tautosakinės-istoriografinės bei etnologinės ištakas; remiantis surinkta medžiaga atskleisti šio abiejų tautų kulto tapatumus ir savitumus.

Kryžių kalno kulto Lietuvoje ir Lenkijoje tautosakinė-istoriografinė kilmė

Lietuvoje Kryžių kalnas yra už keleto kilometrų į šiaurę nuo Šiaulių miesto, sienos su Latvija link. Nuo seno žmonės šį kalną vadina įvairiais vardais. Tai Pilies kalnas, Jurgaičių kapai, Kryžių kalnas arba tiesiog Šventkalnis. Pats kalnas yra Kulpės upelio kairiajame krante, juosiamas mažyčio bevardžio jo intako. Yra maždaug 70 m ilgio, 60 m pločio, dviejų aukštų namo aukščio. Geologiniu požiūriu tai aukščiausia vieta apylinkėje.

Lenkijoje Kryžių kalnas yra šiaurrytinėje Lenkijos dalyje, Podlaskos žemumos Grabarkos apylinkėse, apie 20 km nuo sienos su Baltarusija.

Lietuvos Kryžių kalno tautosakiniai bei istoriniai šaltiniai kalba, kad ikirikščioniškoje Lietuvoje, toje vietoje, kur dabar yra kalnas, tarp Rygos kalavijuočių ir vietos pagonių vykęs didelis mūšis, kurio metu žuvę daug vienuolių ir kareivių. Mūšiui atminti vietos gyventojai supylę kalną ir ant jo uždegę šventąją ugnį, kurią kursčiusios vaidilutės. Manoma, kad čia buvusi pilis, Livonijos kronikose vadinta Kule, Kulan, kurią 1348 m. užpuolė ir sudegino kalavijuočiai. Pilies vardas tikriausiai kilęs nuo šalia tekančio Kulpės upelio vardo. Įvedus krikščionybę, aukuras buvęs išgriautas, bet lietuviai ir toliau šį kalną gerbė (Kviklys 1983:255).

Kitas liaudies liudijimas kalba, kad apie 1870 metus šioje vietoje, kur dabar stovi Švč. M. Marijos altorius, vietos vaikams vidurdienį pasirodžiusi spindinti moteris su kūdikėliu. Ji pažadėjusi kitą dieną tuo pat metu vėl apsireikšti ir paprašiusi, kad šie atsivestų suaugusiųjų. Kitą dieną su vaikais atėjo tik senas skerdžius ir kelios moteriškės. Marija vėl pasirodžiusi ir tarusi, kad čia turi stovėti kryžius – tikėjimo stiprybės simbolis. Jums dabar sunku, bet bus dar sunkiau. Laikykitės šio simbolio, statykite juos šiame kalne, o aš jus užtarsiu Aukščiausiajam. Ir pranyko (Skrinskas 1999:44). Vėliau turtingų vietinių ūkininkų iniciatyva, sutarus su to meto carine valdžia, Marijos apsireiškimo vietoje buvo pastatyta koplytėlė (Kviklys 1983:256), kuri bėgant amžiams sugriuvo.

Apie Kryžių kalną Grabarkoje viena iš legendų kalba, kad XIII amžiuje Palenkėje (*Podlasie*), Melniko (*Mielnik*) vietovėje, kur buvo Viešpaties Atsimainymo (*Przemienienia Pańskiego*) ikona – *Spasa*, žinoma savo stebuklingomis galiomis, siautė svetimtaučiai – totoriai. Nuo kitatikių ikona buvo paslėpta. Vieni mano, kad stebuklingas atvaizdas buvęs paslėptas miške ant kalvos, kurioje

buvo laidojami nuo kitataučių rankos žuvę lenkai. Vėliau ši kalva pavadinta Grabarka – nuo šalia esančios (16 km) gyvenvietės pavadinimo (lenkiškai *grzebać* – laidoti). Kita legenda sako, jog 1710 m. Palenkėje kilus marui vienam senyvam žmogui prisispavono kalnas, esantis šalia Grabarkos kaimo. Žmogaus tikėjimas pasufleravo jam, jog pats Dievas pasirinko šį pušynais apaugusį kalną. Atsitiko stebuklas! Vietiniai gyventojai, sužinoję pranašišką sapną, skubėjo ant kalno, ir kalnas apsaugojo juos nuo tragiško likimo. Išsimaudę kalno papėdėje tekančiame šaltinyje žmonės sveiko. Todėl 1710–1711 m. ant kalno buvo pastatyta medinė koplytėlė (Lechowski 2004:1–2).

Taigi matome, kad abu kalnus tautosaka pristato kaip stebuklingas ir legendomis bei istorijomis apipintas vietas.

Istorija

Pirmieji duomenys apie Kryžių kalną Lietuvoje yra iš atliktų archeologinių kasinėjimų: žemėje rasta daug švedmečio (1702 m.) kardų ir medalių bei žmonių griaučių (Rimkus 1999:401–406).

XIX a. Lietuva ir Lenkija, būdamos carinės Rusijos priespaudoje, stengėsi įgyti daugiau laisvių, ypač katalikiškos religijos sferoje. Lenkijoje ir Lietuvoje kūrėsi įvairios slaptos organizacijos, žadindamos patriotizmą, kėlė šūkius – mokslas, draugiškumas ir Dievo bei Tėvynės meilė. 1830 metais pirmieji sukilo lenkai, norėdami Lietuvos-Lenkijos karalystę išvaduoti iš rusų caro valdžios ir suvienyti visas iki pirmojo Žečpospolitos padalijimo turėtas žemes. Lietuvoje lenkus pirmiausia palaikė apylinkių valstiečiai, kurie vadovaujami kunigų, inteligentijos bei iš Lenkijos atvykusių karo vadų tapo aktyvūs sukilimų prieš carizmą dalyviai. Jų pavyzdžiu pasekė visa Lietuva (Gečys [B.d.]:101). Dėl vadų nesantarvės sukilimas buvo greitai pralaimėtas. Daugiausia sukilėlių žuvo ties Šiauliais. Pasakojama, kad pirmuosius kryžius Kryžių kalne ties Šiauliais pastatė 1831 m. sukilime žuvusių sukilėlių artimieji, kuriems carinė valdžia neleido deramai pagerbti giminaičių kapų. Kryžiai ant šios kalvos paminėti ir 1850 m. (Rimkus 1999:401–406).

Griežtas rusų režimas kėlė lenkų religines manifestacijas. Lietuva sekė lenkais, ir 1863 m. Žemaičiuose, Šiaulių ir Panevėžio apskrityse prasidėjo sukilimas. Metams baigiantis sukilimas buvo pralaimėtas (1863–1864 m.), o Kryžių kalne Muravjovo Koriko tarnai nužudė 11 sukilimo dalyvių. Nužudytųjų lavonai buvo sumesti į kalne iškastą duobę, užpilti žemėmis, ir per jų kapą pražygiavo kariuomenė, kad kūnai būtų sulyginti su žeme. Žuvusiesiems pagerbti vietiniai gyventojai bandė statyti kryžius, kuriuos carinė valdžia griovė. Išlikęs padavimas sako, kad kalne nuo neatmenamų laikų stovėjusi koplytėlė, kurion 1863 m. ateidavę pasimelsti sukilėliai. Apie tai sužinoję kazokai užrėmė koplytėlės duris ir per tris dienas užpylė ją kartu su sukilėliais piliakalnio žemėmis. Laikui bėgant supuvusios koplytėlės gegnės, įsmukusi žemė ir todėl kalne atsiradęs įdubimas-skyklė, apie kurią žmonės, pagerbdami gyvus palaidotus sukilėlius, pastatė koplytėlę ir pradėjo statyti kryžius (Rimkus 1999:401–406). Tai patvirtina ir lenkų archeologo L. Krzywickio Kryžių kalne 1900 m. rugpjūčio 22 d. ir 1902 m. liepos 2 d. atliktų tyrinėjimų duomenys, kurie sako, kad čia yra rasti 155 kryžiai, o pačiame kalno viršūnės įdubime – sena plytų koplytėlė (Pukenis 1994:36). Per Antrąjį pasaulinį karą koplytėlė buvo nugriauta. Liko tik pamatai. Šiandien jų vietoje stovi švč. M. Marijos statula.

Sovietmečiu komunistai ir ateistai suorganizavo penkias Kryžių kalno bei ant jo pastatytų kryžių griovimo egzekucijas. Pirmoji įvyko 1961 m. balandžio 5 d., antroji – 1973 m. balandžio 26 d. naktį, trečioji – 1974 m. lapkričio 23 d., ketvirtoji – tais pačiais metais per šventas Kalėdas bei penktoji – 1976 m. vasarą. Tada nuo Kryžių kalno nuimta viskas, dalis jo net nukasta. Pagrasinta,

kad kryžių statytojai bus gaudomi ir baudžiami (Pukenis 1994:41). Bet tikintieji ir toliau šioje šventoje vietoje meldėsi, o naktimis statė kryžius. Ir Kryžių kalnas išliko.

1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę lenkų ir lietuvių bendras kovas už tautinę bei religinę laisvę įvertino ir popiežius Jonas Paulius II. 1993 m. rugsėjo 7 d., lankydamasis Kryžių kalne, jis ragino:

Užkopkite ant Kryžių kalno ir prisiminkime visus šio krašto sūnus ir dukras, kadaisė nuteistus, įmestus į kalėjimus, išsiųstus į koncentracijos stovyklas, ištremtus į Sibirą ar į Kolyumą, nuteistus myriop (Kryžių kalnas... 1997:2).

Šventasis Tėvas turėjo mintyse ir lenkų sukilėlius, kurie žuvo už tautos laisvę. Kiek vėliau Šv. Tėvas, lankydamasis Al Vernos kalno (Italija) pranciškonų vienuolyne, kalbėjo apie šių dviejų vietovių dvasinį ryšį. 1997 m. popiežius Vatikane susitiko su Lietuvos bei Italijos Toskanos provincijos pranciškonais ir palaimino būsimo Šv. Pranciškaus Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos Šv. Kazimiero viceprovincijos vienuolijos vienuolyno projektą. 1998 m. Lietuvos pranciškonaai šalia Kryžių kalno nupirko žemės sklypą, 2000 m. liepos 8 d. pastatė vienuolyną bei įvedė netradicinį 14-os stočių Kryžiaus kelio apvaikščiojimą.

Lenkų istorija kalba, kad Kryžių kalnas Grabarkoje pirmą kartą istoriografiškai fiksuotas 1710–1711 metais, kada buvo pastatyti stačiatikių misijų kryžiai, šalia kurių žmonės statydavo savus. Tais pačiais metais buvo pastatyta ir pirmoji medinė stačiatikių koplytėlė, kuri 1789 m. buvo perstatyta. Išlikę dokumentai liudija, kad jau nuo pat pirmų pastatymo dienų jos gyvastis siejama su stačiatikių ir graikų katalikų istorija Palenkėje. Nuo 1253 metų ši vietovė žinoma kaip stačiatikiškas kraštas. Čia nuo XIII amžiaus prie Bugo upės Drohičine (*Drohiczyno*) ir Melnike veikė stačiatikių parapijos. Po Krėvos unijos (1385 m. rugpiūčio 14 d.), Lietuvos kunigaikščio Jogailos vedybų su Lenkijos karaliene Jadvyga (1386 m. vasario 18 d.) Krokuvoje, Lietuvos krikšto (1387 m.) bei Horodlės akto pasirašymo (1413 m.), kada Lietuva ir Lenkija pasižadėjo viena kitą remti ir būti katalikiškais kraštais, Palenkėje pradėta stiprinti katalikybė, o to rezultatas – 1596 m. Lietuvos ir Lenkijos stačiatikių sudaryta bažnyčių Brastos unija su Roma (Radziukiewicz 2001:5, 6, 9). Dalis stačiatikių tapo graikų katalikais su rytietiškomis apeigomis, pripažįstančiais popiežiaus valdžią ir katalikišką dogmatiką. Tai sukėlė nemažą religinį konfliktą, kuris tęsėsi iki 1830–1831 m., kada Varšuvos ir Vilniaus sukilimui prieš carinę Rusijos valdžią pralaimėjus rusai nepalikio ramybėje nė vienos katalikiškos institucijos. Vienas uždarinėjo, o kitas keitė stačiatikiškomis. Žinoma, kad nuo 1839 m. Grabarkos šventovę globojo jau stačiatikių dvasininkija, o 1884–1894 m. parapija priklausė Rusijos stačiatikių bažnyčios Lietuvos diecezijai. Šiuo laikotarpiu cerkvė buvo naujai suremontuota, jos ikonostasas papildytas naujomis ikonomis, tarp kurių – Šventų Vilniaus Kankinių – Jono, Antano ir Eustacho (*Świętych Męczenników Wileńskich – Jana, Antonego i Eustachego*) (Lechowski 2004:2–3).

Šventykla Pirmojo pasaulinio karo metais nenukentėjo. Po Antrojo pasaulinio karo, pasikeitus Lenkijos rytų sienai, daugelis stačiatikių dvasininkų ir tikinčiųjų atsidūrė Tarybų Sąjungoje. Atsirado poreikis naujai organizuoti religinį gyvenimą Lenkijoje. Laikotarpis nebuvo tam palankus. Stačiatikių vienuolės Lenkijoje susibūrė aplink seserį Mariją Konstadien. Joms buvo ieškoma naujos buveinės. 1947 m. Baltstogės (*Białystok*) vyskupo Timotiejaus iniciatyva bei Lenkijos viešojo administravimo ministerijos pritarimu Baltstogės diecezijoje, Grabarkoje, šalia Kryžių kalno, buvo įkurtas Šventųjų Martos ir Marijos (*Św. św. Marty i Marii*) moterų vienuolynas, kuriame gyvenimas vyko pagal šventojo Bazilijaus Didžiojo (*Bazylego Wielkiego*) ir šventojo Teodoro Studyto

(*Teodor Studyta*) nuostatus. Seserų vienuolių rūpesčiu Kryžių kalnas Grabarkoje tapo reikšminga vieta krašte. Pamažu kiekvienais metais, švenčiant Apsireiškimo šventę, ši vieta tapo lankoma maldininkų – piligrimų. 1956 m. buvo konsekruota nauja šilta medinė cerkvė bei suremontuoti ir pašventinti du vienuoliams skirti gyvenamieji pastatai. 1990 m. liepos mėnesio naktį iš 12 į 13 d. Grabarkos kryžių kalno cerkvė buvo padegta ir sudegė visiškai. 1998 m. buvo pastatyta ir pašventinta nauja cerkvė, o Kryžių kalnas Grabarkoje tapo vieninteliu bei svarbiausiu stačiatikių paveldu Lenkijoje (Lechowski 2004:3).

Apžvelgę šią istorinę medžiagą matome, kad tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos Kryžių kalnai buvo tikėjimo šventovės ir tvirtovės.

Peržvelgus tautosakinę ir istoriografinę Kryžių kalnų Lietuvoje ir Lenkijoje ištakų medžiagą, kyla klausimas, kokie yra šios pamaldumo praktikos apeiginiai papročiai?

Apeiginiai papročiai

Etnologinę Kryžių kalno kulto Lietuvoje medžiagą pristato spausdintiniai istoriografiniai bei vasaros lauko ekspedicijų metu surinkti šaltiniai. 1888 m. JAV lietuvių laikraštyje „Lietuviškas balsas“ sakoma, kad prie kelio į Kryžių kalną įrengtas 14-os stočių Kryžiaus kelias (*stacijos*) (Puronas 1993:2–3). Taip pat istoriografinė medžiaga liudija, kad nuo XIX amžiaus pabaigos kiekvienų metų birželio 24 d. (per Šv. Joną Krikštytoją), liepos 16 d. (per Švč. M. Mariją Škaplierinę) bei liepos mėnesio paskutinį sekmadienį į Kryžių kalną rinkdavosi maldininkai, kurie procesijomis bei asmeniškai atedavo „su apžadais“, statydavo kryžius, prausdavosi upelio vandeniui, kalbėdami arba giedodami Švč. Jėzaus Vardo rožinį ir mušdamiesi į krūtinę eidavo keliais apie kalną arba lipdavo keliais į kalną, o atlaidų metu vakare ir naktį degindavo žvakutes. Visas minimas apeigas piligrimai paprastai pradėdavo atsiklaupę ir persižegnoję. Taip pat maldininkai aplankydavo ant Kryžių kalno stovinčias Jėzaus Kristaus ir Švč. M. Marijos statulas, kur meldžiamasi gulint kniūbsčiomis arba ištiestomis į žmones atvertomis rankomis (1995–2000 vasaros... 2003). Kiti maldininkai melddamiesi už mirusiuosius apvaikščiodavo 14-os stočių Kryžiaus kelią, prie stočių sustodami ir nulenkdami galvas (Strielčiukas 1914:8), giedodavo „Viešpaties Angelą“ arba meldavosi tylomis (Striogaitė 1993:1). Dar kiti Kryžiaus kelią apvaikščiodavo su tradiciniais bei liaudies muzikos instrumentais, kuriais pritarėdavo giesmėms (Strielčiukas 1914).

Įvairiuose periodiniuose spaudiniuose aptinkama, kad vasaros viduryje, be individualių kelionių į Kryžių kalną, pagal tradiciją būdavo organizuojamos maldininkų procesijos, kurių metu buvo nešamas kryžius (Kviklys 1983:260, 263).

Lenkijoje, Kryžių kalne Grabarkoje, pirmosios apeigos, kurias atlieka maldininkai, yra atvykimas individualiai ar procesijomis, jo metu piligrimai rankose arba ant pečių nešasi lenkų stačiatikių kryžių su aštuoniomis kraštinėmis bei rankose – lauko akmenis. 1998 m. Metropolitai Sawa kreipėsi į piligrimus, kad kiekvienas čia ateinantis pasiimtų po lauko akmenį. Kryžių kalną supa akmeninė siena. Tai tūkstančių piligrimų 800 metrų dirbinys, kuris saugo šitą stebuklais pažymėtą vietą (Lechowski 2004:8). Piligrimai atneštą kryžių stato kalne. Kryžiai mediniai, metaliniai: dideli ir maži, su individualiomis ir grupinėmis intencijomis: kryžiai su sveikatos ir gerovės prašymais.

Piligrimus pasitinka skambančių cerkvės varpų garsai. Kryžių kalnas Grabarkoje pirmiausia yra buvusios kapinės, tad kitas apeiginis paprotys – maldos už mirusiuosius, meldžiamos ant kalno stovinčioje cerkvėje. Kiti apeiginiai papročiai – prausimasis stebuklingu kalno šaltinio vandeniui ir ėjimas keliais aplink cerkvę giedant – yra atliekami arba atvykus (prieš liturgiją), arba išvykstant (po liturgijos) (2006 metų... 2006). Vasarą po vakarinės liturgijos, naktį, piligrimai Kryžių kalne

kalba Tylos maldą bei degina žvakutes (Lechowski 2004:17–20). Kryžių kalne Grabarkoje pagrindinės šventės yra švenčiamos rugsėjo 8 d. – Švč. M. Marijos gimimo (21 d. pagal Julijono kalendorių), balandžio 13 d. – Iverijos Dievo Motinos (*Święto Matki Bożej*), visą gegužės mėnesį – gegužinės, rugpjūčio 6 d. (19 d.) – Viešpaties Atsimainymo (*Przemienienia Pańskiego [Spasa]*) bei rugsėjo 14 (27) – Šventojo Kryžiaus išaukštinimo (Radziukiewicz 2001:42). Visas minimas apeigas maldininkai paprastai pradeda tris kartus nusilenkdami bei tris kartus žegnodamiesi (2006 metų vasaros... 2006).

Pateikiame lentelę, kur nurodytos visos minėtos maldingos praktikos (žr. 1 lentelė „Kryžių kalno apeiginiai papročiai Lietuvoje ir Lenkijoje“).

1 lentelė. **Kryžių kalno apeiginiai papročiai Lietuvoje ir Lenkijoje**

Sutartiniai ženklai: + yra, – nėra

Eil. Nr.	APEIGINIAI PAPROČIAI	LIETUVOJE	LENKIJOJE
1.	Švenčių / atlaidų šventimas	+	+
2.	Atvykimas procesijomis bei individualiai	+	+
3.	Krikščioniškojo kryžiaus ant pečių arba rankose nešimas	+	+
4.	Kryžių statymas	+	+
5.	Atsiklaupimas	+	–
6.	Katalikiškasis persižegnojimas	+	–
7.	Stačiatikiškasis persižegnojimas	–	+
8.	Trijų kartų lenkimasis	–	+
9.	Mirusiųjų pagerbimas	+	+
10.	Maldų kalbėjimas ir giedojimas	+	+
11.	Giesmių giedojimas	+	+
12.	Žvakių deginimas	+	+
13.	Maldų kalbėjimas ir giedojimas einant	+	+
14.	Maldų ir giesmių grojimas muzikos instrumentais	+	–
15.	Mušimasis į krūtinę	+	–
16.	Ėjimas keliais apie Kryžių kalną arba apie cerkvę	+	+
17.	Lipimas keliais į Kryžių kalną	+	–
18.	Sustojimas	+	–
19.	Galvos nulenkimas	+	–
20.	Šv. Statulų arba cerkvės lankymas	+	+
21.	Aukų elgetoms aukojimas	+	–
22.	Prausimasis pro Kryžių kalną tekančio upelio / šaltinio vandeniu	+	+
23.	Lauko akmens į Kryžių kalną nešimas	–	+
24.	Tylos maldos praktika	+	+
25.	Meldimasis naktį	+	+
26.	Meldimasis gulint kniūbsčiomis	+	–
27.	Meldimasis ištiestomis į žmones atvertomis rankomis	+	–
28.	14-os stočių Kryžiaus kelio apvaikščiojimas	+	–
29.	Švč. Jėzaus vardo rožinio kalbėjimas arba giedojimas	+	–
30.	Skambinimas cerkvės varpais	–	+

Pateikti tautosakiniai, istoriniai bei lentelėje pateikti etnologiniai duomenys leidžia pristatyti Kryžių kalno kulto Lietuvoje ir Lenkijoje tapatumus ir savitumus.

Tapatumai ir savitumai

Apžvelgę tautosakinę-istoriografinę Kryžių kalno kulto Lietuvoje ir Lenkijoje kilmę pastebime, kad juos vienija arba yra tapatu:

1. Geografinė padėtis: kalnas, upelis / šaltinis.
2. Kulto ištakos: šventvietė, kapinės (sapnai, pasirodymai, išgijimai bei mirusiųjų laidojimo vieta; lenkiškai *grzebać* – laidoti).
3. Religinė kultūros vieta: prie kiekvieno iš jų veikia vienuolynas (Lietuvoje – vyrų, Grabarkoje – moterų) ir koplyčia (Grabarkoje – cerkvė).
4. Apeiginiai papročiai (14): švenčių / atlaidų šventimas, atvykimas procesijomis bei individualiai, krikščioniškojo kryžiaus ant pečių arba rankose nešimas, kryžių statymas, mirusiųjų pagerbimas, maldų kalbėjimas ir giedojimas, giesmių giedojimas, žvakių deginimas, maldų kalbėjimas ir giedojimas einant, ėjimas keliais apie Kryžių kalną arba apie cerkvę, šv. Statulų arba cerkvės lankymas, prausimasis pro Kryžių kalną tekančio upelio / šaltinio vandeniu, Tylos maldos praktika bei meldimasis naktį.
5. Kovų už religinę laisvę simbolis: karai su kitataučiais ir kitatikiais.

Kryžių kalno kultas tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje taip pat yra savitas:

1. Konfesinis: a) Lietuvoje – katalikiška šventovė, b) Lenkijoje – stačiatikiška;
2. Kulto virsmo laikotarpiai: a) Lietuvoje – XIV a. (kovos su Livonijos ordinu) bei XIX a. (1851 ir 1863 m. sukilėlių išsivadavimo iš carinės Rusijos kovos), b) Grabarkoje – XIII a. (kovos su totoriais [islam]) bei XVIII a. (1710 m. maro metai);
3. Apeiginiai papročiai: a) Lietuvoje iš 26 jų yra 12: atsiklaupimas, katalikiškasis persižegnojimas, maldų ir giesmių grojimas muzikos instrumentais, mušimasis į krūtinę, lipimas keliais į Kryžių kalną, sustojimas, galvos nulenkimas, aukų elgetoms aukojimas, meldimasis gulint kniūbsčiomis, meldimasis ištiestomis į žmones atvertomis rankomis, 14-os stočių Kryžiaus kelio apvaikščiojimas bei Švč. Jėzaus vardo rožinio kalbėjimas arba giedojimas, b) Grabarkoje iš 18 – 4: stačiatikiškas persižegnojimas, trijų kartų nusilenkimas, lauko akmens į Kryžių kalną nešimas bei skambinimas cerkvės varpais.

Pristatę Kryžių kalno kulto Lietuvoje ir Lenkijoje tapatumus bei savitumus, sudarėme „Kryžių kalno kulto Lietuvoje ir Lenkijoje tapatumų bei savitumų“ lentelę (žr. 2 lentelė „Kryžių kalno kulto Lietuvoje ir Lenkijoje tapatumai bei savitumai“).

Remdamiesi Kryžių kalno kulto Lietuvoje ir Lenkijoje atsklandos bei jų tarpusavio tapatumų ir savitumų paralelių analizės tyrimų lentelėmis, galime pažymėti:

1. Tautosakine ir istorine kilme Kryžių kalnai Lietuvoje ir Lenkijoje yra piliakalniai, kapai bei šventos piligrimams vietos.
2. Kryžių kalne Lietuvoje yra atliekami 26 apeiginiai papročiai, iš jų 12 – saviti.
3. Grabarkoje aptinkama 18 apeiginių papročių, iš jų 4 – saviti.
4. Tapatūs yra 14 Kryžių kalno Lietuvoje ir Grabarkoje apeiginių papročių. Prie abiejų veikia vienuolynas ir koplyčia (cerkvė).

Tyrimo rezultatai pagrindžia darbo pradžioje keltą hipotezę, kad Kryžių kalnas Lietuvoje yra katalikiškosios, o Lenkijoje – stačiatikiškosios religijos kulto vietos ir tvirtovės bei jų gynėjų kapai.

2 lentelė. Kryžių kalno kulto Lietuvoje ir Lenkijoje tapatumai bei savitumai

Eil. Nr.	TAPATUMAI	SAVITUMAI	
		LIETUVOJE	LENKIJOJE
1.	Geografinė padėtis: kalnas, upelis / šaltinis	Konfesiniu pobūdžiu: katalikiška	Konfesiniu pobūdžiu: stačiatikiška
2.	Kulto ištakos: šventvietė, kapinės (sapnai, pasirodymai, išgijimai bei mirusiųjų laidojimo vieta; lenkiškai <i>grzebać</i> – laidoti)	Kulto virsmo laikotarpiai: XIV a. (kovos su Livonijos ordinu) bei XIX a. (1851 ir 1863 m. sukilėlių išsivadavimo iš carinės Rusijos kovos)	Kulto virsmo laikotarpiai: XIII a. (kovos su totoriais [islamu]) bei XVIII a. (1710 m. maro metai)
3.	Religinė kultūros vieta: prie abiejų veikia vienuolynas (Lietuvoje – vyrų, Grabarkoje – moterų) ir koplyčia (Grabarkoje – cerkvė)	Apeiginiai papročiai (12): atsi-klaupimas, katalikiškasis persi-žegnojimas, maldų ir giesmių grojimas muzikos instrumentais, mušimasis į krūtine, lipimas ke-liais į Kryžių kalną, sustojimas, galvos nulenkimas, aukų elge-toms aukojimas, meldimasis gu-lint kniūbsčiomis, meldimasis ištiestomis į žmones atvertomis rankomis, 14-os stočių Kryžiaus kelio apvaikščiojimas bei Švč. Jėzaus vardo rožinio kalbėjimas arba giedojimas	Apeiginiai papročiai (4): stačiatikiškas per-sižegnojimas, trijų kar-tų nusilenkimas, lauko akmens į Kryžių kalną nešimas bei skambini-mas cerkvės varpais
4.	Apeiginiai papročiai (14): švenčių / atlaidų šventimas, atvykimas procesi-jomis bei individualiai, krikščioniško-jo kryžiaus ant pečių arba rankose nešimas, kryžių statymas, mirusiųjų pagerbimas, maldų kalbėjimas ir gie-dojimas, giesmių giedojimas, žvakių deginimas, maldų kalbėjimas ir gie-dojimas einant,ėjimas keliais apie Kry-žių kalną arba apie cerkvę, šv. Statulų arba cerkvės lankymas, prausimasis pro Kryžių kalną tekančio upelio / šaltinio vandeniu, Tylos maldos prak-tika bei meldimasis naktį		
5.	Kovų už religinę laisvę simbolis: ka-rai su kitataučiais ir kitatikiais		

Literatūra

- GEČYS, K. Sine anno. In *Katalikiškoji Lietuva*. Chicago [B.d.].
- Kryžių kalnas – tautos golgota. In *Tėviškės žiburiai*. Mississauga, Canada, 1997, Nr. 42 (2485). Spalis/October, p. 2.
- KVIKLYS, B. *Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupija*. Chicago, Illinois, 1983, t. 3.
- LECHOWSKI, A. *Między niewbem a ziemią. Grabarka – Góra Krzyży*. Białystok, 2004.
- Modlitewnik Prawosławny*. Sine anno. Pod. red. o. Piotr Pietkiewicz, wydawca: Parafia Prawosławna na Czarnej Białostockiej. Sine loco [B.d.].
- MOTUZAS, A. Kult Góry Krzyży – znakiem walk Polaków i Litwinów o wolność religijną i narodową. In *LUD*. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Komitet Nauk Etnologicznych Polskiej. Akademii Nauk. Poznań–Warszawa–Wrocław, 2004, s. 91–105.
- MOTUZAS, A. Muzyka sakralna Góry Krzyży na Litwie: dziedzictwo kultury religijnej Polski czy Litwy? In *Liturgia Sacra*. Opole: Wydziału teologicznego uniwersytetu Opolskiego, 2004(a), Nr. 2 (24), s. 381–395.
- PUKENIS, R. *Teesie*. Vilnius, 1994.

- PURONAS, V. *Kryžių kalnas*. Šiauliai, 1993.
- RADZIUKIEWICZ, A. *Święta Góra Grabarka*. Białystok, 1999.
- RADZIUKIEWICZ, A. *Grabarka. Góra krzyży i modlitwy*. Białystok: Arka, 2001.
- RIMKUS, V. Kryžių kalnas Lietuvos kultūros kontekste. In *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Vilnius, 1999, t. 17.
- SAWISKI, D. *Historia Klasztoru Św. św. Marty i Marii na Świętej Górze Grabarce ze szczególnym uwzględnieniem miejscowego kultu Chrystusa Zbawiciela*. Warszawa, 2003 [maszynopis rozprawy doktorskiej, napisanej na Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie].
- SKRINSKAS, R. G. *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*. Kaunas, 1999.
- STRIELČIUKAS. Pilių kalnas. In *Viltis*. Šiauliai, 1914, Nr. 8.
- STROGAIČIŪ, D. Po aukštu dangum. In *Kryžių kalnas*. Fotoalbumas. Parengė A. Ostašenkovas. Šiauliai, 1993, p. 1.
- 1995–2000 metų vasaros lauko ekspedicijų Kryžių kalne (Lietuva) medžiaga. In *Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga*. Kretinga, 2003.
- 2006 metų vasaros lauko ekspedicijos Grabarkoje (Lenkija) medžiaga. 2006. *Autoriaus asmeninis archyvas*.

THE CULT OF THE HILL OF CROSSES IN LITHUANIA AND POLAND: IDENTITIES AND PECULIARITIES

Alfonsas Motuzas

Vytautas Magnus University in Kaunas, Lithuania

Summary

There are countries all over the world where Christianity is much deeper rooted than in Lithuania and Poland. Nevertheless you will never meet such piety of folk and such expressions of spirituality that exists in the cult of the Hill of Crosses in Lithuania and Poland. The Hill of Crosses in Lithuania is not far from the town of Šiauliai, while in Poland – it is in Grabarka.

The aim of the research was to reveal identities and peculiarities of the cult of the Hill of Crosses in Lithuania and Poland.

The research that was made allows us to make the following conclusions.

Identities:

- Geographical situation: a hill, a stream.
- The origin of the cult: cemetery (in Polish *grzebać* means to bury).
- The heritage of the religious culture: each of them has got a monastery around it (in Lithuania it is a monastery, in Polish Grabarka it is a nunnery) and a chapel (in Grabarka it is an Orthodox church).
- Rituals: a) celebration of feasts, b) pilgrimages, c) processions, d) carrying and building of the crosses, e) stations, f) bending of the head, g) making the sign of the cross, h) going and staying on the knees, i) burning of candles, j) praying declamations, k) singing of hymns, l) praying at night, m) silent prayer, n) prayers lying on the ground, o) washing with the water from the surrounding stream, p) praying for the dead, r) donations for the beggars.

Peculiarities:

- The Hill of Crosses in Lithuania (Šiauliai) is a Catholic sanctuary, while the Holy Hill of Grabarka (Poland) is Orthodox.
- The origin of Grabarka sanctuary goes back to the 13th century and is related to the storming there Tartars (Islam) and the plague of 1710; and Šiauliai is related to the times of the rivals of 1851 and 1863 against the tsarist Russia; the burials of the slain.

The Rituals:

In Lithuania (Šiauliai):

- a) walking around the 14 Stations of the Cross,
- b) praying the Rosary in the Name of Jesus Christ,
- c) beating one's breast,
- d) visiting of holy statues,
- e) playing the folk and academic musical instruments.

In Poland (Grabarka):

- a) the sign of the cross with three fingers,
- b) triple sign of the cross,
- c) carrying of the cross on the knees,
- d) visiting and worshiping of the icon.

The conclusions base the hypothesis of the research that the cult of the Hill of the Crosses in Lithuania and in Poland is a Christian symbol of the fights for religion and freedom.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.